

УДК 33.338.5

Власюк Н. І.,

natalilty1706@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9463-5626,

Researcher ID: F-1812-2019,

к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНДЕКСУ СПОЖИВЧИХ ЦІН В УКРАЇНІ

***Анотація.** Всі діючі в економіці держави ціни взаємозалежні й утворюють систему, що перебуває в постійному розвитку під впливом значної кількості ринкових факторів. Система цін є сукупністю взаємозалежних і взаємообумовлених елементів, які дають змогу всім підприємницьким структурам нормально функціонувати та реалізовувати кінцеву продукцію чи надавати послуги з максимальною вигодою. Вона характеризується видами цін, характером взаємозв'язків і взаємозалежності між ними, рівнем, структурою та динамікою. Оскільки ціна є категорією динамічною, виникає потреба спостереження за її змінами. Цю функцію бере на себе у повній мірі індекс споживчих цін, який дає змогу об'єктивно оцінити динаміку цін (тарифів) на споживчому ринку та займає чільне місце у системі показників статистики цін. У статті узагальнено теоретичні аспекти особливостей розрахунку індексу споживчих цін в Україні у розрізі споживчого набору, проаналізовано зміну індексу споживчих цін за складовими споживчого набору по Львівській області за 2015-2021 рр., виділено основні причини зростання цін у 2022 році та основні напрями державного цінового моніторингу на період запровадження військового стану в Україні. Зроблено висновок, що моніторинг цін за основними групами споживчих товарів є необхідним та дає змогу оцінювати рівень добробуту населення, основні тенденції споживання різноманітних товарів та послуг та визначити напрями державної політики у сфері цін на перспективу. В умовах військового стану в Україні державне регулювання цін на товари першої необхідності, продукти харчування, медикаменти має посилюватись. Поки триватиме війна, найгостріше відчуватиметься інфляція на енергоносії та на продовольство. Після війни, коли почнеться активне відновлення зруйнованої інфраструктури, зокрема житла, варто очікувати на злет цін на будматеріали та будівельні послуги.*

Ключові слова: ціна, індекс споживчих цін, ціновий моніторинг, споживчий набір, ваговий коефіцієнт.

Vlasyuk N. I.,

natalilty1706@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9463-5626,

Researcher ID: F-1812-2019,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

FEATURES OF THE FORMATION OF THE CONSUMER PRICE INDEX IN UKRAINE

***Abstract.** All prices operating in the economic system of the state are interdependent and will form a system that is in constant development under the influence of a significant number of market factors. The price system is a set of interdependent and mutually determined prices in the economy, which enable all business structures to function normally and sell final products or provide services with maximum benefit. It is characterized by the types of prices, the nature of relationships and interdependence between them, the level, structure and dynamics of prices. Since the price is a dynamic category, there is a need to monitor its changes. This function is fully taken over by the consumer price index, which makes it possible to objectively assess the dynamics of prices (tariffs) in the consumer market and occupies a prominent place in the system of indicators of price statistics. The article summarizes the theoretical aspects of the peculiarities of the calculation of the consumer price index in Ukraine in terms of the consumer set, analyzes the change in the consumer price index by the components of the consumer set in the Lviv region for 2015-2021, highlights the main reasons for price growth in 2022 and the main directions of state price monitoring during the period of martial law in Ukraine. It was concluded that price monitoring for the main groups of consumer goods is necessary and makes it possible to assess the level of well-being of the population, the main trends in the consumption of various goods and services, and to determine the direction of state policy in the field of prices for the future. Under the conditions of martial law in Ukraine, the state regulation of prices for essential goods, food products, and medicines should be strengthened. As long as the war continues, inflation on energy and food will be most acutely felt. After the war, when active*

restoration of the destroyed infrastructure, in particular housing, will begin, we should expect a rise in prices for building materials and construction services.

Key words: price, consumer price index, price monitoring, consumer set, weighting factor.

JEL Classification: H70

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-70-12>

Постановка проблеми. Індекс споживчих цін є показником, який дає змогу об'єктивно оцінити динаміку цін (тарифів) на споживчому ринку та займає чільне місце у системі показників статистики цін. Він визначається в Україні з серпня 1991р. в межах програми опрацювання низки макроекономічних показників, що базуються на міжнародних стандартах. Цей індекс прямо чи опосередковано відображає рівень життя населення країни, саме тому важливо з'ясувати особливості його формування в Україні на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам формування цін та їх динаміки присвячено низку праць вітчизняних авторів, зокрема: А. М. Слободяник, В. О. Сизої, Є. М. Семижон, А. Г. Олексин, Ж. П. Лисенка, О. О. Захаркіна, А. Ю. Абравіт, О. Л. Пластуна та ін.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів розрахунку індексу споживчих цін в Україні, оцінювання змін індексів споживчих цін за складовими споживчого набору по Львівській області за 2015-2021 рр., висвітлення основних напрямів державного цінового моніторингу на період запровадження військового стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Індекс споживчих цін – показник, що відображає зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого (власного) споживання [2]. Він є вимірником зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг постійної якості з постійними характеристиками у поточному періоді порівняно з базовим. Зазвичай його використовують у якості показника загального рівня інфляції в економіці країни, тому його часто називають “індексом інфляції”, хоча він вимірює лише зміни цін (тарифів) на споживчі товари та послуги.

Оскільки під впливом низки факторів ціни постійно змінюються, сукупна ціна певного набору товарів (послуг), які отримує населення, теж постійно змінюється. Тому, по суті, індекс споживчих цін є показником зміни сукупної ціни одного й того ж набору товарів та послуг у різні часові періоди. При цьому сукупна ціна відповідного набору товарів та послуг у базовому періоді приймається за 100, а зміни в наступні періоди розраховуються у відсотках до вартості базового періоду.

Цей показник вимірює:

1) динаміку цін, а не їх рівень;

2) динаміку цін лише на споживчі товари та послуги домогосподарств для невиробничого (власного) споживання;

3) зміну сукупної вартості всього набору товарів та послуг, а не кожної окремої складової;

4) зміну середніх цін на товари (послуги)-представники, а не зміну цін на той чи інший конкретний товар;

5) зміну цін у середньому по країні, а не в окремих міських поселеннях, а тим більше – в підприємствах торгівлі [2].

Важливим є розуміння того, що вагова структура для розрахунку індексу споживчих цін відображає споживання домогосподарств у середньому по країні (регіону) і не може характеризувати ситуацію в кожному конкретному випадку, оскільки кожному домогосподарству властива власна модель споживання. Окремі товари або не користуються деякими послугами, інші ж, навпаки, споживають окремі їх види в значно більшій кількості за інших.

Індекс споживчих цін не враховує взаємозамінність між товарами, на відміну від індексу вартості життя. Оскільки у розрахунку індексу споживчих цін передбачається придбання постійного набору товарів та послуг із незмінною структурою споживання протягом певного періоду, він не може використовуватися для порівняння рівнів вартості життя між різними регіонами.

Цей показник використовується для вирішення багатьох питань державної політики, аналізу і прогнозу цінових процесів, зокрема перегляду розмірів грошових доходів, перерахунків орендної плати, індексації нормативної вартості земель, здійснення перерахунків сум заборгованості відповідно до рішень судових органів, рішення правових спорів тощо.

Наразі все більшої актуальності набувають регіональні індекси, які використовуються для перерахунків номінальної заробітної плати в реальну, індексації грошових доходів громадян, а також для перерахунку макроекономічних показників.

Піддруктям для розрахунку індексу споживчих цін є дані про зміни споживчих цін (тарифів), одержані шляхом щомісячної реєстрації цін (тарифів) у міських поселеннях, та дані про структуру фактичних споживчих грошових витрат домогосподарств, які використовуються в якості вагової структури при побудові індексу.

При розрахунку індексу споживчих цін до споживчого набору обов'язково включаються товари і послуги масового споживчого попиту, незалежно від того, чи регулюються (встановлюються) ціни (тарифи) на них, чи несуть вільний (ринковий) характер, а також окремі товари і послуги, які відносяться до першочергових потреб (легкові

автомобілі, ювелірні вироби з золота, делікатесні продукти тощо). Товари (послуги), які купуються для неспоживчого використання, з метою нагромадження (предмети старовини, витвори мистецтва, антикварні ювелірні вироби тощо), інвестицій (придбання житла, землі та інших матеріальних та нематеріальних активів), заощадження, сплата прямих податків, внески до Пенсійного фонду, страхування життя, штрафи до споживчого набору не включаються.

Оптимальний відбір товарів (послуг) є вкрай важливим з метою забезпечення репрезентативності показника, тому споживчий набір повинен характеризувати споживчі витрати всього населення країни. Споживчий набір є єдиним для всіх регіонів держави і визначається централізовано Держкомстатом України.

Вирішальним критерієм для включення до споживчого набору того чи іншого товару (послуги) – представника є величина споживчих витрат на його придбання. Першочергово до його складу входять найбільш представницькі та найважливіші для споживання домогосподарств товари та послуги. Небажані з соціальної точки зору, проте суттєві статті витрат домогосподарств (наприклад, тютюн, алкоголь тощо) теж включаються в набір.

Під товаром (послугою) – представником розуміється сукупність видів товарів (послуг), які є однорідними за своїми споживчими властивостями та призначенням і мають однакові тенденції щодо зміни цін (тарифів) [5].

В основу побудови споживчого набору закладені такі основні вимоги:

- необхідність реального відображення структури споживчих грошових витрат населення;
- можливість оптимальної організації процесу реєстрації цін.

Відбір товарів (послуг) для реєстрації цін (тарифів) здійснюється поетапно методом спрямованої перевірки. Спочатку централізовано визначається перелік товарів (послуг) – представників та загальний опис їх споживчих якостей. Цей опис не містить детальних характеристик товарів (послуг) із таких причин:

- занадто деталізована характеристика може бути важкоприйнятною в різних підприємствах торгівлі (сфери послуг) та регіонах;
- динамічності споживчого ринку – під впливом низки чинників (тенденцій моди, культури споживання, науково-технічного прогресу і т. ін.) характеристики конкретних товарів і послуг можуть суттєво змінюватися [1].

Надалі фахівці територіальних органів державної статистики в кожному міському поселенні, де проводиться спостереження за змінами споживчих цін (тарифів), відбирають конкретні товари (послуги) з урахуванням особливостей споживчого ринку.

Споживчий набір час від часу потребує перегляду у зв'язку зі змінами, які відбуваються у структурі споживчих грошових витрат населення. З часом одні товари (послуги) поступово виходять із ринку, а інші – з'являються на ньому та займають все більшу питому вагу у споживчих грошових

витратах домогосподарств. Саме тому споживчий набір періодично переглядається з тим, щоб його склад був максимально наближеним до сучасних особливостей розвитку суспільства. Перегляд набору здійснюється один раз у п'ять років, що відповідає рекомендаціям Міжнародної організації праці.

На кожний товар (послугу) – представник, відібраний для спостереження за змінами цін (тарифів), Держкомстатом визначається також питома вага, що розраховується як частка від ділення споживчих грошових витрат на його придбання у загальних споживчих грошових витратах домогосподарств за рік. В результаті кожний товар (послуга) – представник отримує свій ваговий коефіцієнт, який використовується для розрахунку індексу цін за групами, підгрупами, товарами та послугами. Таким чином, кожний товар (послуга)-представник у залежності від величини цього коефіцієнта та рівня зміни цін впливає на величину індексу споживчих цін різною мірою.

Оскільки під впливом зміни цін, величини доходів та низки інших чинників у структурі споживання та відповідних грошових витрат відбуваються певні зміни, вагові коефіцієнти для розрахунку індексу споживчих цін переглядаються щорічно.

Формування вагових коефіцієнтів для розрахунку індексу споживчих цін здійснюється за принципом максимального охоплення витрат домогосподарств.

Процес розрахунку вагових коефіцієнтів є поетапним та характеризується низкою особливостей.

Основними етапами розрахунку є:

- встановлення відповідності між статтями витрат домогосподарств та товарами (послугами) – представниками зі споживчого набору;
- визначення детальної схеми розподілу статей витрат домогосподарств за позиціями споживчого набору з метою отримання вагового коефіцієнта по кожному товару;
- коригування окремих статей витрат домогосподарств із використанням додаткових джерел даних (статистики роздрібною торгівлі) [6].

Відбір підприємств торгівлі та сфери послуг для реєстрації цін є дуже важливим процесом, правильність та чіткість його здійснення – це одна з передумов досягнення якості та достовірності показника індексу споживчих цін.

Дані про ціни (тарифи), отримані шляхом щомісячної їх реєстрації, є первинною базою для розрахунку індексу споживчих цін. Такі дані збираються рівномірно протягом періоду реєстрації з метою отримання повної інформації щодо цінових коливань, які відбулися за цей проміжок часу. При цьому ціна одного й того самого конкретного товару (послуги) у звітному місяці на одному й тому ж підприємстві торгівлі, сфери послуг та ринку реєструється в ті ж числа, що і у попередньому місяці. Це стосується всіх товарів та послуг, а особливо – продуктів харчування, ціни на які зазнають частих коливань.

У той же час ціни, які регламентуються рішеннями або наказами відповідних органів виконавчої

влади чи місцевого самоврядування (тарифи на послуги зв'язку, житлово-комунальні послуги тощо), реєструються один раз за період реєстрації.

Реєстрації підлягає фактична ціна конкретного товару (послуги), що реалізується на споживчому ринку з урахуванням податків, які сплачує населення (ПДВ, акциз).

Таким чином, кожного місяця в одному й тому ж підприємстві реєструються ціни на одні й ті самі товари, а отже зміни в асортименті товарів та їх якості не впливають на динаміку цін. Сезонні знижки, ціни розпродажу враховуються, якщо:

- 1) вони є постійною та широко розповсюдженою характеристикою споживчого ринку;
- 2) виставлений на розпродаж товар є той самий, що й у попередній місяць, не пошкоджений, термін реалізації якого не закінчився;
- 3) вага (упаковка) залишається без змін;
- 4) знижки надаються всім без винятку споживачам.

Зниження цін не враховуються, якщо:

- товари пошкоджені або термін їх реалізації закінчився;
- знижки надаються для постійних клієнтів, або є винятковими;
- знижки надаються окремим категоріям споживачів (студентам, пенсіонерам);
- товар надається як подарунок у разі купівлі визначеного товару (рекламні пропозиції);
- знижки залежать від кількості товару, що пропонується (дві одиниці за ціною однієї) [2].

Процес розрахунку індексу споживчих цін попередньо включає зведення значної кількості цін на товари та послуги для отримання індексів цін на

підгрупи, групи національного індексу та відповідних індексів за регіонами країни і проводиться поетапно. Перший етап включає розрахунки середніх цін на кожний товар (послугу)-представник у кожному міському поселенні за звітний та попередній місяці на основі цін, зареєстрованих у підприємствах торгівлі, сфери послуг та ринках. Надалі визначаються середні ціни за звітний та попередній місяці за регіонами на основі середніх цін по кожному товару (послугі)-представнику, одержаних від територіальних органів державної статистики.

Середні ціни та індивідуальні індекси на кожний товар (послугу) – представник у регіонах за звітний та попередній місяці є основою для розрахунку індексів на товари (послуги)-представники, групи та індексу споживчих цін за регіонами та у країні загалом.

Індекс споживчих цін використовується для:

- 1) формування бюджету на наступний рік;
- 2) розробки державних соціальних програм;
- 3) індексації грошових доходів населення (оплати праці, соціальних виплат і допомог);
- 4) моніторингу, аналізу і прогнозу цінових процесів в економіці;
- 5) аналізу податково-бюджетної та грошово-кредитної державної політики;
- 6) проведення міжнародних порівнянь [2].

З метою розрахунку індексу споживчих цін споживчий набір включає 328 позицій, що згруповані у 12 розділів (рис.1).

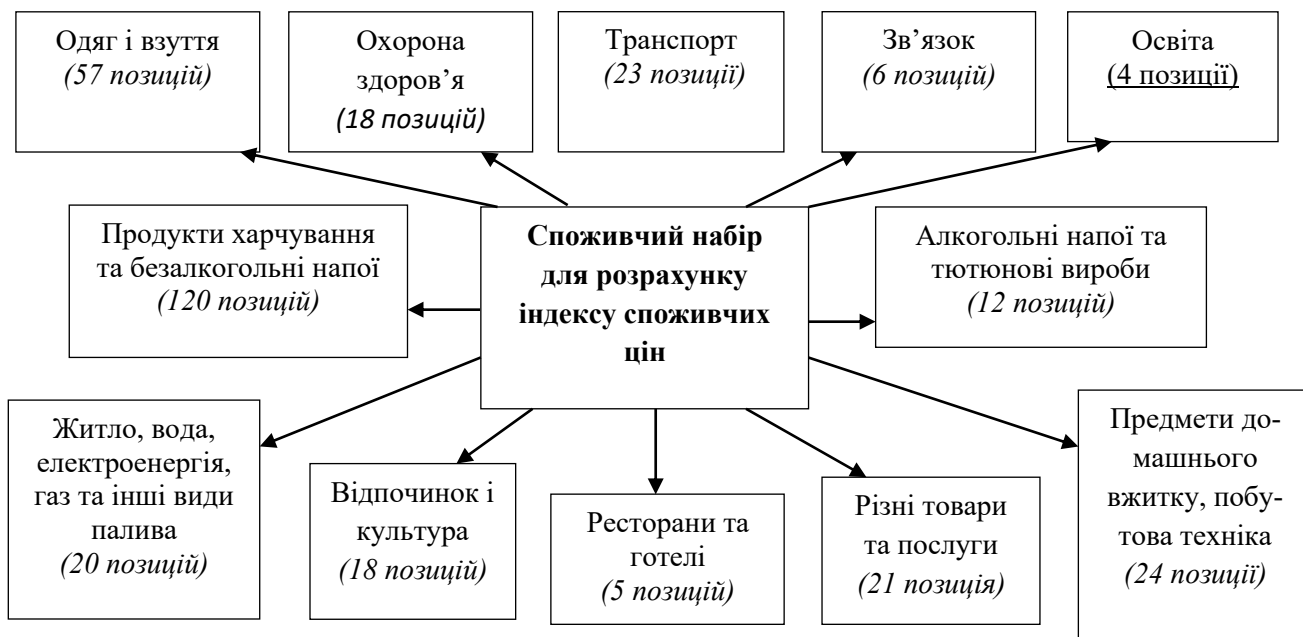

Рис. 1. Споживчий набір для розрахунку індексу споживчих цін (складено автором за [2])

Проаналізуємо динаміку індексу споживчих цін за складовими споживчого набору по Львівській області за 2015-2021 рр. (рис.2).

Загальний індекс споживчих цін протягом 2015-2021 рр. знизився з 145,2 % до 108,9 %. Мінімальним значення показника було у 2019 році – 104,2 %.

За більшістю товарів та послуг споживчого набору найвищі індекси споживчих цін у Львівській області спостерігались у 2015 році, зокрема: продукти харчування та алкогольні напої – 141,6 %, одяг і взуття – 141,2 %, житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива – 224,5 %, відпочинок і культура – 141,3 %.

Зниження цін протягом аналізованого періоду у Львівській області відбувалося за такими позиціями товарів та послуг: одяг і взуття (2017 та 2020 роки), житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива (2019 рік), транспорт (2019 рік), предмети домашнього вжитку, побутова техніка (2020 рік).

За результатами аналізу індексів споживчих цін у Львівській області за 2021 рік спостерігаємо найвищі темпи зростання цін за житло, воду,

електроенергію, газ та інші види палива, освітні послуги та транспортні. Найнижчими темпами зростали ціни у цьому періоді на одяг і взуття, предмети вжитку і побутову техніку, відпочинок і культуру.

У Львівській області у серпні 2022 року порівняно з липнем 2022 року ціни на продукти харчування та безалкогольні напої підвищилися на 1,2%. Ціни на алкогольні напої та тютюнові вироби підвищилися на 0,3% [4].

У житлово-комунальній сфері на 9,2% збільшилася плата за оренду житла. Послуги з управління багатоквартирними будинками подорожчали на 0,5%. Вартість інших комунальних послуг не змінилася. Ціни на матеріали для утримання і ремонту житла підвищилися на 3,6%.

У сфері транспорту на 8,1% подорожчали автомобілі, на 5,8% – велосипеди. Вартість навчання на курсах водіїв підвищилася на 2,3%. Транспортні послуги подорожчали на 0,7%. Разом з тим, на 1,4% подешевшали паливо та мастила [4].

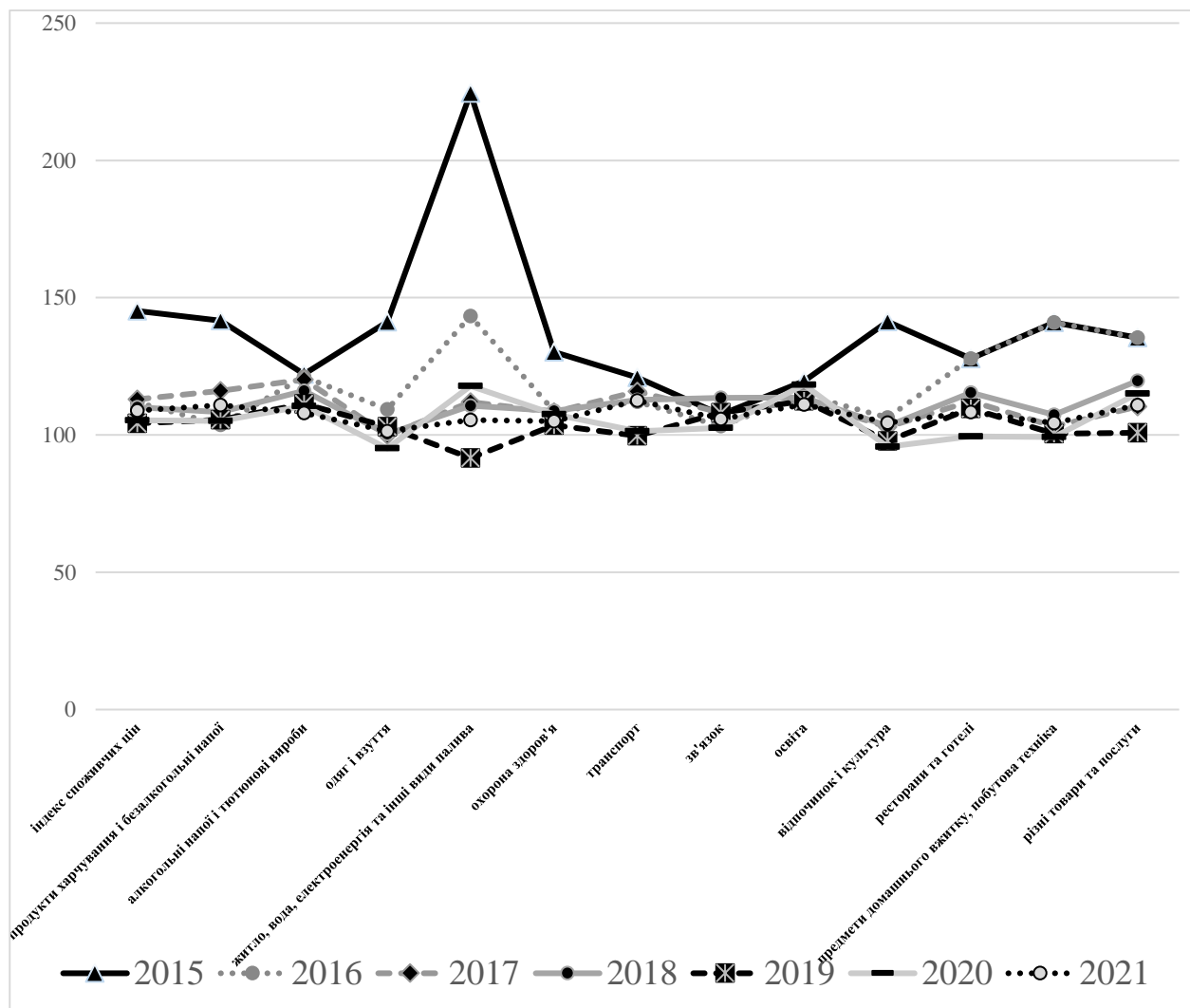

Рис. 2. Динаміка індексу споживчих цін за складовими споживчого набору по Львівській області за 2015-2021 рр.

(складено автором за [3])

На 4,1% подорожчали побутова техніка, мобільні телефони, фармацевтична продукція, на 3,9% – ювелірні вироби з золота, на 2,8% – товари для підтримки чистоти, на 2,0% – товари для особистого догляду, на 1,9% – домашній текстиль. Одяг і взуття подешевшали на 0,3% [4].

Українська економіка дедалі більше відчуває на собі вплив бойових дій. Очевидно, остаточні висновки про наслідки військового вторгнення можна буде зробити тільки тоді, коли все закінчиться. За оцінками Національного банку, за підсумками року споживчі ціни можуть зрости більш ніж на 20% [4].

За даними Державної служби статистики, лише за перший місяць бойових дій (березень) ціни порівняно з лютим зросли на 4,5%. Відносно до грудня 2021 року зростання споживчих цін склало 7,6%, до березня 2021 року – 13,7%. У січні-березні 2022 року зростання цін досягло 11,5%. По суті, інфляція за I квартал практично наздогнала інфляцію за весь 2021 рік. Вона становила, нагадаємо, 10% [4].

Національний банк пояснює зростання споживчих цін такими причинами:

1) порушення логістичних ланцюжків та виробничих процесів. Проблеми з постачанням продукції виникають через тимчасову окупацію частини територій, руйнування транспортної та дорожньої інфраструктури, а також блокування морських портів, через які у 2021 році пройшло понад 24 млн тонн імпорту;

2) нерівномірний розподіл попиту. Великий потік переселенців у західні області призвів до того, що виробники не можуть забезпечити необхідний обсяг пропозиції товарів. Водночас у регіонах, близьких до зони бойових дій, навпаки, спостерігається падіння попиту;

3) зростання витрат підприємств услід за зростанням цін на енергоносії (зокрема, паливо), подорожчанням логістики та дефіцитом робочої сили;

4) на ціни тисне валютний курс.

З метою регулювання цін Кабінет Міністрів запровадив державне регулювання цін на деякі продукти харчування. Крім того, Кабмін доручив Держстату щодня моніторити ціни на продукти, низку медичних препаратів та паливо.

Після запровадження воєнного стану уряд вирішив посилити ціновий моніторинг та наділив обласні військові адміністрації разом із Національною поліцією, Державною службою з безпеки харчових продуктів та Державною службою з лікарських засобів повноваженнями з контролю цін, які встановлюють представники роздрібною торгівлі.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, моніторинг цін за основними групами споживчих товарів є необхідним та дає змогу оцінювати рівень добробуту населення, основні тенденції споживання різноманітних товарів та послуг та визначити напрями державної політики у сфері цін на перспективу. В умовах військового стану в Україні державне регулювання цін на товари першої необхідності,

продукти харчування, медикаменти має посилюватись.

Надалі (після закінчення бойових дій) ситуація з інфляцією в Україні розвиватиметься під впливом попиту на товари та послуги з боку населення та валютного курсу, а також залежно від обсягів промислового виробництва та світових цін на енергоносії.

Поки триватиме війна, найгостріше відчуватиметься інфляція на енергоносії та на продовольство. Ну а після війни, коли почнеться активне відновлення зруйнованої інфраструктури, зокрема житла, варто очікувати на злет цін на будматеріали та будівельні послуги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник І. О., Олійник Т. Г. Моделювання ціноутворень : конспект лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2017. 119 с.
2. https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/310/310.pdf.
3. https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/13/theme_13.php?code=13_2
4. https://mind.ua/publications/20240413-do-20-i-bilshe-chomu-inflyaciya-nabirae-obertiv_
5. Сус Л. М. Особливості цінової політики та ціноутворення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2016. №1. С. 272-275.
6. Рибка Н. В. Стан та перспективи розвитку ціноутворення в Україні. *Обліково-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку економіки* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 14-15 березня 2018 року. Львів : ЛНАУ, 2018. С. 291-293.

REFERENCES

1. Mel'nik, I. O. and Olijnik, T. G. (2017), Modeljuvannja cinoutvoren' : konspekt lekciij, MNAU, Miko-laiv, 119 s.
2. https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/310/310.pdf.
3. https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/13/theme_13.php?code=13_2.
4. https://mind.ua/publications/20240413-do-20-i-bilshe-chomu-inflyaciya-nabirae-obertiv_
5. Sus, L. M. (2016), Osoblivosti cinovoї politiki ta cinoutvorennja v Ukraїni, *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu*. Ekonomichni nauki, No1, s. 272-275.
6. Ribka, N. V. (2018), Stan ta perspektivi rozvitku cinoutvorennja v Ukraїni, *Oblikovo-analitichne zabezpechennja innovacijnogo rozvitku ekonomiki* : materialy Vseukraїns'koї naukovopraktichnoї internet-konferencii, 14-15 bereznja 2018 roku, LNAU, L'viv, s. 291-293.

Стаття надійшла до редакції 19 листопада 2022 року